

OLÁH RÓBERT

KÖRÖSI MIHÁLY KONKORDANCIÁJA

EGY 18. SZÁZADI BIBLIAI SEGÉDKÖNYV KIADÁSTÖRTÉNETE

A Biblia szavainak alfabetikus rendbe szedett előfordulási jegyzékét először a 13. század elején állította össze Hugo de Sancto Charo (Hugo Carensis), a domonkos rend kardinálisa, latinul. Németül, angolul és franciául a 16. század közepén, hollandul a 17. század első harmadában, svédül a 18. sz. elején, dánul pedig a 18. század közepén kerültek ki a sajtó alól a legkorábbi ilyen céllal szerkesztett munkák.¹ Ezek természetesen válogatott név- és tárgymutatók voltak, amelyek önmagukban hordozták a szelektálás módszerét is. Mantskovit Bálint németből fordított *Index Biblicus*, az az: az egez Szent Iras könyveinek kentsére vezeklő, mutato es indito laistroma címen megjelent betűrendes bibliai név- és tárgymutatóját 1593-ban nyomtatták ki, mintegy a Vizsolyi Biblia befejezéséeként.² Ez volt az első, önállóan megjelent magyar nyelvű szentírási konkordancia. Míg egyes német és francia bibliakiadásokban név- és fogalmi mutatók is az olvasók rendelkezésére álltak, addig a magyar fordításokból ezek az indexek kimaradtak. Szenci Molnár Albert a Hanai Biblia *Registromában* megelégedett az idegen nyelven előforduló személynevek magyarázatával, nem hivatkozott locusokra, így nem tekinthetjük előfordulási jegyzéknek.³ Másfél évszázaddal az *Index Biblicus* után, 1739 és 1789 között több részletben és változtatásokkal jelent meg Körösi Mihály válogatott konkordanciája – jelen tanulmány tárgya. Károlyi Gáspár protestánsok által használt fordítása teljes szóanyagának húszezer szócikkos konkordanciája pedig csak a 20. század végén, a számítógépes adatfeldolgozás korában valósulhatott meg.⁴

A konkordancia Körösije

A mű szerkesztőjéről több szócikkból és tanulmányból is tájékozódhatunk, mégis vannak az életrajzában olyan zavaros vagy éppen egymásnak ellentmondó pontok, amelyeket szeretnénk tisztázni, mielőtt a tényleges tárgyra térnénk. Körösi Mihály

¹ *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, ed. JACKSON, Samuel Macauley, New York, London, Funk and Wagnalls, 1909, III, 205–210.

² RMNy 738.

³ VÁSÁRHEIYI Judit, P.: *Szenci Molnár Albert és a Vizsolyi Biblia új kiadásai: előzmények és fogadtatás*, Bp., Universitas, 2006, 73–78. (Historia litteraria, 21.)

⁴ BARANYI József: *Konkordancia a Károli Bibliához*, Bp., Veritas, 1995.

születési helye ismeretlen, idejét (Kőrösi Bozó Mihályként!) Zoványi Jenő 1706-ra teszi.⁵ 1721. január 28-án írta alá a debreceni Kollégium törvényeit, e napon szerepel „Michael Kőrösi” a tógátusok között. 1721. március 23-án viszont ugyanezen anyakönyvben feltűnik „Michael B(ozó) Kőrösi” is.⁶ Mivel hasonló néven, nagyjából egyszerre kezdték meg teológiai tanulmányaikat, a két debreceni diák életrajza több szerzőnél keveredik. Előfordul, hogy egyszerűen összemossák őket, egy személyként tudósítanak róluk. A két életutat szétválasztani csak a forrásokban egymástól világosan megkülönböztethető aláírások vizsgálatával lehet. 1728 és 1729 között egymást váltva publicus praeceptorként működtek,⁷ majd 1730-tól a két Kőrösi Mihály egymás után lett könyvtárosdiák egyazon Kollégiumban.⁸ Dézsi Lajos⁹ az általa összeállított névsorban világosan különbséget tett közöttük, Varga Zsigmondnál¹⁰ három évtizeddel később mégis újra egybeolvadtak a személyek Kőrösi Bozó Mihály neve alatt. 1731-ben Kőrösi a kollégiumi ranglétrán haladva seniorként¹¹ a coetust vezette. 1731 nyarán Zoványi szerint Nagykőrösön rektorodott,¹² majd 1732-ben vagy legkésőbb 1733-ban külföldre távozott. Későbbi szolgálati helyén annyit jegyeztek meg: „volt a belgiumi akadémiákon”¹³. Utrechti peregrinációjának az egyetem anyakönyvében¹⁴ nincs nyoma, de ismerünk tőle

⁵ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. jav. és bőv. kiad., szerk. LADÁNYI Sándor, Bp., Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 347. A továbbiakban: ZOVÁNYI 1977.

⁶ *Iskolatörténeti adattár*, szerk. THURY Etele, Pápa, Főiskolai könyvnyomda, 1908, II, 199. (A továbbiakban: THURY 1908.) A forrásaul szolgáló matrikulában jól elkülöníthető a két kézírás. Az először beiratkozó diák volt a konkordancia összeállítója és nem Kőrösi Bozó Mihály.

⁷ A TtREK R 496. 154v fol. szerint 1728-ban „Mich. B. Kőrösi in Syntactica”, 1729-ben pedig „Michaël Kőrösi Syntactica” volt publicus praeceptor, azaz köztanító.

⁸ Kőrösi Mihály 1730. április–május folyamán írt be a Kollégiumnak ajándékozott köteteket a Nagykönyvtár katalógusába. Tőle vette át a tisztséget Kőrösi Bozó Mihály, akitől 1730 augusztusa és 1731 márciusa között találunk szignált bejegyzéseket ugyanezen katalógusban. (TtREK R 71/5a 29r.-29v. fol.) Nyomtatásban: *Partiumi könyvesházak 1623–1730 (Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah)*, sajtó alá rend. FEKETE Csaba [et al.], Bp., Szeged, MTA Könyvtára, 1988, 312–313. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 14.)

⁹ DÉZSI Lajos: Adalékok a Debreczeni Ref. Collegiumi könyvtár történetéhez, MKSz, 1902, 119.

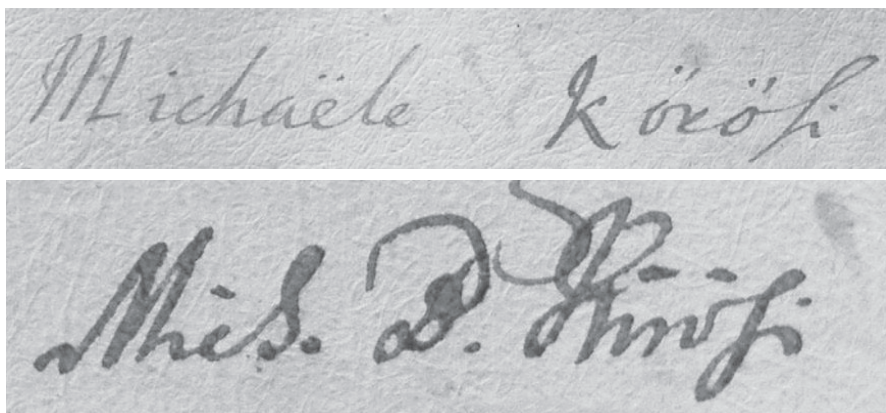
¹⁰ VARGA Zsigmond: A kollégiumi Nagykönyvtár és vele kapcsolatos Múzeum kialakulási története és egyetemes művelődéstörténeti jelentősége In: *A Debreceni Kollégium története*, szerk. RÉVÉSZ Imre, [Debrecen], Tiszántúli Református Egyházkerület, 1945, 42.

¹¹ THURY 1908, 208. és ZOVÁNYI 1977, 347. Kőrösi Mihály (nem Kőrösi Bozó Mihály) jellegzetes aláírása olvasható az ez évben beiratkozott diákok előtt (TtREK R 495, 219.) — Lásd a képeken.

¹² ÁDÁM Gerzson – JOÓ Imre, *A Nagy-kőrösi ev. ref. Főgymnasium története*, Nagykőrös, Ottinger Ede, 1896. Ádám és Joó nem írtak Kőrösi rektorságáról, Zoványi pedig nem nevezte meg forrását.

¹³ *Adatok a nádudvari ref. egyház történetéhez*. TtREL I.8.c.4. Hasonlóan szűkszavúan nyilatkozik erről Szerencsi Nagy István is. Lásd a kötet végén az I. függelék.

¹⁴ *Album studiosorum Academiae Rheno-Traiectinae MDCXXXVI-MDCCCLXXXVI.*, Ultrajecti, apud J. L. Beijers et J. van Boekhoven, 1886.

Körösi Mihály és Körösi Bozó Mihály szignói

nyomtatásban megjelent disputációt. 1733-ban David Millius¹⁵ elnökletével a 121. zsoltárról értekezett.¹⁶ A beiratkozás hiánya nem rendkívüli, hiszen ahhoz, hogy valaki előadásokat hallgathasson és disputáljon, nem volt kötelező subscribálnia az egyetemen. Körösit tévesen felvették Hermann Alexander Roëll tanítványai közé is. A coccejánus-cartesiánus professzor ugyanis 1718. július 12-én meghalt, ekkor pedig Körösi még középfokú tanulmányait sem fejezte be.¹⁷ 1734-ben visszatért Debrecenbe, ahol a városon kívül álló ispotályi templom (azaz a „külső ecclesia”) lelkészévé választották. Az ő idején készítette az egyházközség Marjalaky Mihály debreceni ötvössel azt az aranyozott ezüst kenyérosztó tányért, amelyet ma a Református Kollégium Múzeuma őriz.¹⁸ 1757-ig működött itt, ekkor a stóla-

¹⁵ David Millius (1692–1756) Utrechtben előbb a keleti és antik nyelvek, később a biblíamagyarázat népszerű professzora volt. (GRAAF, G. Henk van de: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században: 1690–1795*, [Kolozsvár], Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet, 1979, 171. A továbbiakban: GRAAF 1979.)

¹⁶ *Disputatio theologica prior ad Psalmum CXXI, quam ... sub praesidio ... Davidis Milii ... publice examini subijciat Michael Körösi*, [Utrecht] Trajecti ad Rhenum, apud Alexandrum van Megen, 1733, [2], 25, [2], 40. – RMK III/XVIII, I, 913. A pataki példány, amelyet Segesváry Lajos is regisztrált, 2007-ben tért vissza a volt Szovjetunióból (SEGESVÁRY Lajos: *Magyar református ifjak az Utrechti egyetemen 1636–1836.*, Debrecen, ORLE, 1935, 27. (Theológiai tanulmányok, 44.)).

¹⁷ Hermann Alexander Roëll (1653–1718[!]) a teológia és filozófia professzora volt előbb 1686-tól Franekerben, majd 1704-től Utrechtben (GRAAF 1979, 132–133.) Körösit tévesen azonosították, mint Roëll hallgatóját (SLUIS, Jacob van – POSTMA, Ferenc: *Hermann Alexander Roëll und seine ungarischen Studenten*, Szeged, JATE Pedagógiai Tanszék, 1990, 40. (Peregrinatio Hungarorum, 5.)), ugyanis az egykor tulajdonában levő Roëll-diktátumokat csak vásárolta vagy ajándékba kapta. A Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattára R 158 jelzetű, *Praelectiones exegeticae* című kéziratához 1728-ban, az R 165-ös *Commentarius in epistolam ad Ephesios*-hoz pedig csak 1729-ben jutott hozzá Körösi.

¹⁸ Jelzete: F 1974/17.

ügyben folytatott vita miatt távoznia kellett.¹⁹ Kőrösi és elődei kifogásolták, hogy ispotályi lelkészként nem volt joguk keresztelni, hanem be kellett küldeniük a város „belső” papjaihoz az ispotályi gyülekezet tagjait. 1756 augusztusában Dömsödre, majd októberben Hajdúhadházra hívták lelkésznek, de az akkor még lezáratlan ügye miatt Vecsei János esperes nem engedte elfoglalni a felkínált helyeket.²⁰ Ezt követően 5 évig hivatalon kívül volt, majd 1763. május 17-től 1770 márciusáig a közeli Nádudvaron lelkészkedett.²¹ Zoványi tudni véli, hogy 1764-ben Újfehértóra is megválasztották, de nem lehetett hivatalban két, egymástól távol fekvő községben. Valószínűleg összetévesztette Kőrösi Cs(oma?) Zsigmonddal, aki 1760–1765 között viselt itt hivatalt.²² 1770-ben visszavonult a lelkészségtől és Debrecenbe költözött, ahol előbb megválasztották a debreceni egyházmegye jegyzőjének, majd 1772. április 28-án előbb proseniornak (esperes-helyettes), június 16-án pedig esperesnek. 1774. április 27-én megromlott egészségi állapota miatt Kőrösi mellé rendelték Szalatsi Mihályt proseniornak. 1775. február 2-án hunyt el örökösök nélkül, könyvtárát és jelentősebb készpénzt hagyott a Kollégiumra. Alapítványát részben a professzori fizetések kiegészítésére, részben négy prédikatori családból származó alumnus tartására fordíthatták.²³

¹⁹ 1757. április 27-én letették az egyházkerületi jegyzőségből, de lelkészi hivatalában ekkor még megmaradhatott. (*Időrendes tárgymutató 1736–1793. évig a legrégebbi jegyzőkönyvekhez.* TtREL I.1.a.a.2.)

²⁰ Lásd: HERPAY Gábor: *A debreceni református ispotály története 1529–1929*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 1929, 133–134., valamint az eredeti források: *Kőrösi Mihály ispotályi lelkész ügye a stólaajóvedelem tárgyában 1755.* aug. (TtREL I.1.b.2.)

²¹ SZINNYEIJózsef: *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1980–1981, VII, 121–122. A továbbiakban: SZINNYEI 1980–1981.

²² *Újfehértó lelkészi adattára.* TtREL I.8.d.24.

²³ Az 1775. január 28-án kelt irat szerint könyveit Szalatsi Mihály hagyatékával együtt kezelték, a könyvtárban már meglévő duplumpéldányokat az 1775 májusában rendezett aukción értékesítették. A befolyt 324 florenusról (120 a Szalatsiéból, 204 a Kőrösiéből) Sinai Miklós, a könyvtár igazgatója úgy rendelkezett, hogy a könyvtár „öregbítésére és gyarapítására” fordítsák. A két hagyaték katalógusát Sinai leíratta Biró György és Kehi Mihály könyvtárosokkal, és állítólag csatolták a Nagykönyvtár katalógusához. Ott azonban ma már semmi nyoma nincs. Vagy nem készült el, vagy időközben elkallódott (TtREK R 722/63, 64, 70). Könyvei közül az 1750-es utrechti Újszövetséget (Sz 1-036), Ónadi Sámuel *Arany csészejét* (B 1359), Pápai Páriz Ferenc *Pax aulaeját* (Rmk 515), és Jean Frédéric Osterwald *Romlottságnak kütfeljáról való elmélkedését* (B 1295) azonosíthatjuk. Kéziratai közül Piskárkosi Szilágyi Márton (1716–1747) *Manuductor in theologia*ja (TtREK R 407), egy *Theologia Christiana* (TtREK R 276) és Albert Schultens (1686–1750) *Antiquitates Romanorum praelectionese* (TtREK R 261) található meg a Kollégium Kézirattárában. Ugyanitt őrzik 4000 főlőt meghaladó terjedelmű prédikációgyűjteményeit (R 405) és *A libertinusok theologiaja* című 1762-es keltezésű munkáját (R406). A készpénz felhasználásáról nyugták maradtak fenn (TtREK R 975).

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a konkordancia szerkesztője nem Kőrösi Bozó Mihály (1700?–?)²⁴ volt, nem tévesztendő össze a valódi szerzővel. A munkát Kőrösi Mihály (1706?–1775) esperes végezte el.

Az Újtestamentumra mutató tábla

A Károlyi Biblia konkordanciájának első része 1739-ben jelent meg az alábbi címmel és impresszummal: *Az Új Testamentomra Mutató Tábla. Mellyben: Az Új Testámentomi Írásokban meg-írtt Dolgok, és Nevezetes Szók, sok helyeken egész mondásokkal-is az ABC-ének rendi szerént el-intéztetvén, fel-találtnak.* Irattatott Nemzete javára Kőrösi Mihály D(ebreceni) I(spotályi) P(rédikátor) által, Debreczenben, Nyomt(attatott) Margitai János által, 1739. Eszt(endőben), [4], 282, [5] p., 12°.

Margitai János először 1020 példányban nyomtatta ki, majd ezt követte a 2. kiadás 1773-ban, Kőrösi esperessége idején ugyanitt.²⁵ A városi tipográfia élén ekkor már Margitai István állt, aki „nagyobb formában”, azaz nyolcadrét alakban 1500 példányban adta ki újra Kőrösi művét.²⁶ A második kiadásba kisebb változtatásokkal átemelték az eredeti előszót, és kijavították az elsőben előforduló hibákat. A korrigálás Csákvári Varjas János kollégiumi professzor munkája lehetett, akinek Margitai 1775-ben 20 példányt juttatott a műből.²⁷ Jó ízlésről tanúskodó címlapját az első kiadáshoz hasonlóan apró körzetekből kialakított csipkeszerű kerettel szedték, és megismételték rajta az 1739-ben is használt virágos-gyümölcsös tálat ábrázoló apró fametszetet. Ez a szerkesztési mód más debreceni nyomtatványokon is nyomon követhető, például az 1718-as és az 1763-as *Keresztyén catechismuson*. Annyi eltéréssel, hogy a kátéknál az ornamentikás tál fadúca helyén egy szárnyas kerubfejet alkalmaztak. Az új kiadásban némileg bővült a tartalom: az első kiadás utalókkal együtt mintegy 1000 tételéhez a második kiadás alfabetikus rendjébe nagyjából minden nyolcadik-tizedik tétel újonnan került be. A

²⁴ Kőrösi Bozó Mihály életrajzi adatai: 1721. március 23-án iratkozott be a debreceni Kollégiumba, 1728-ban publicus praeceptor, majd 1730-ban bibliothecarius ordinarius volt ugyanott. További sorsa egyelőre ismeretlen. Zoványi összetévesztette Kőrösi Mihállyal és 1772–1775 között a debreceni egyházmegye esperesének vélte. (ZOVÁNYI Jenő: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*, Debrecen, Nagy Károly Grafikai Műintézete, 1939, 52., 182.)

²⁵ *Az Új Testamentomra Mutató Tábla. Mellyben Az Új Testamentomi Írásokban meg-írtt Dolgok, és Nevezetes Szók, sok helyeken egész mondásokkal-is, az ABC-ének rendi szerént el-intéztetvén, fel-találtnak.* Irattatott Nemzete javára. KÖRÖSI Mihály D(ebreceni) I(spotályi) P(rédikátor) által. Mostan másodszor e’ nagyobb Formában. Debreczenben, Nyomt(attatott) Margitai István által, 1773. Eszt(endőben), [4], 265, [3], 8o.

²⁶ BENDA Kálmán – IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961)*, Bp., Akadémiai K., 1961, 343, 355. A továbbiakban: BENDA–IRINYI 1961.

²⁷ „Professor T[iszteletes] Varjas János Úr[nak], az Új Testamentomra Mutató-Tábla és a Harmóniás ’Soltárok körül tett fáradozásáért’ mindkét műből 20-20 tiszteletpéldány adatott. (TÓTH Béla: *Maróthi György*, Debrecen, 1994, 312. 15. sz. jegyzet.)

kötet végére szerkesztették „Az O Testamentumból, az Uj Testamentomban, elő-hozott Bizonyságok’ Laistromát”, „Az O Testamentumból, az Uj Testamentomban, különböző szókkal ugyan, de edgyező értelemben elő-hozott Helyek’ Laistromát” és „A’ Szent Írásban elő-forduló Pénzek” jegyzékét. Ez aligha lehetett a nyomdász munkája, inkább Kőrösi vagy valamelyik akkori debreceni professzor állhatott mögötte. Esetleg egy másik munkából átemelték vagy fordították ezeket a részeket.

Emellett az editio princeps végén közölt hibajegyzék 117 tételét kigyomlázták a szedésből, ugyanakkor újabb 86 tételes jegyzéket voltak kénytelenek a második kiadáshoz illeszteni. Valószínűleg ugyanazon ok miatt, amelyet az auktor így fogalmazott meg: „Nem lehet tsudálcogni rajta, hogy ilyen sok hibák estenek ezen munkában, mert semmiben-is nem tévelyedik-el az ember hamarább, mint a' sok számoknak fel-jegyzésében.”²⁸ Olvasás közben további, javítatlan hibákat találhatunk a szövegben.

²⁸ *Az Uj Testamentomra Mutató Tábla* 1739, N2 (jelöletlen) ívjelzésű levél.

Körösi nem ismerte, ezért nem is használhatta Mantskovit *Index Biblicus*át, mivel így nyilatkozott az első kiadás (1739) ajánlásában: „Kegyes Olvaso! Megjelenik előtted e’ kis munkátska, a’ mint e’ Könyvetskének elein láthatod, az Uj Testámentomra Mutató Tábla, olly munka, a’ mellyet még eddig nyelvünkön nem láttál...”²⁹ A Biblián kívül nem nevezett meg egyetlen segédkönyvet sem, de nem zárhatjuk ki a latin- vagy német nyelvű konkordanciák használatát.

A kiadvány szerkezetét tekintve az adott tételt mindig követik a hozzá kapcsolódó locusok. Az idézetgyűjtemények azt is megmutatják, hogy a kiemelt szó milyen szöveggörnyezetben fordul elő:

„*Hajó*. Kristus a’ *hajóban* aluszik. *Mát. 8:24. Márk. 4:38. Luk. 8:23.*
Hajóból tanítja a’ sokaságot. *Mát. 13:2. Márk. 4:1. Luk. 5:3.*
Tanítványok *hajók* nagy veszedelemben a’ tengeren. *Mát. 14:32. ’s’at. Márk. 6:51. ’s’at. Ján. 7:17. ’s’at. Pál hajója el-törik. Tsel. 17. Nagy hajó kistsíny kórmány által igazgattatik. Jak. 3:4. A’ hajóknak harmad része el-vész. Jel. 8:9. jajgatják Babilont, a’ kiknek hajók volt a’ tengeren. Jel. 18:19.*”³⁰

Körösi használt utalókat is: „*Eklésia*. Lásd, *Anyaszentegyház*.”³¹ Ritkán idézte szóról szóra a locusokat, inkább tartalmi kivonatokra szorítkozott. Elképzelhető, hogy a szentírási helyek egy részét emlékezetből írta le, míg más részüket a keze ügyében levő Bibliában ellenőrizte. Másrészt pedig a 4-5 soros locusok esetében a rövidítés jelentős megtakarítást eredményezhetett a nyomdai költségekben. Már néhány idézet visszakeresése után is biztosan megállapítható, hogy a szerkesztés során Körösi nem Komáromi Csipkés György, hanem Károlynak Tótfalusi Kis Miklós által korrigált szövegét használta. Bizonytalan, hogy az amsterdami vagy az utrecht kiadást.

Az Ótestamentumra mutató tábla

Fél évszázaddal később folytatták csak az aprólékos munkát. Boros István³² 1786-ban adta ki ószövetségi konkordanciáját,³³ vélhetően Körösi biztatására: „reményljük hogy Isten idővel fog másokat fel-indítani, a’ kik az O Testámentomra-is hasonló

²⁹ Uo. A2 ívjelzésű levél.

³⁰ Uo. 91.

³¹ Uo. 46.

³² Boros Istvánról: SZINNYEI 1980–1981, I, 1241.

³³ Az Ó Testamentomra mutató tábla, Mellyben az Ó Testamentomi Szent Írásokban meg-írtt nevezetesebb Dolgokat és Szókat az A B C nek rendi szerént össze szedve elő-adta BOROS István, Posonyban, Fűskuti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1786, 208, 8o.

Mútató-Könyvet(!) készítenek! Mellyre kívánom vezérelje Isten őket.”³⁴ Boros István műve nemcsak Kőrösi hatására, de munkájának kétségtelen folytatásaként

jelent meg: „...reá adtam magamat, hogy az ó Testamentomi könyvekben meg-írtt nevezetesebb dolgokat és szókat (olyan formán a’ mint vagy**on b[oldog]**

³⁴ *Az Új Testamentomra Mútató Tábla*, 1773. A második kiadás előszava.

e[mlékezetű] T[iszteletes] Körösi Mihály új Testamentomra Mutató Táblája) öszve szedjem...”³⁵

A kiadás költségeit maga Fűskúti Landerer Mihály vállalta. A hibajegyzék ezúttal elmaradt, pedig szükség lett volna rá, hiszen már az első íven durva hibát vétett a szedő és azt a korrektor sem javította ki. Az A4 levél rectóján ugyanis „Az Uj (!) Testamentomban lévő Nevezeteseb Dolgokra Mutató-Tábla” olvasható, holott az utána következő 200 oldalon futó szöveg kizárólag az Ószövetségre vonatkozik. A kötet tartalmi felépítése teljesen megegyezik Körösi munkájának szerkezetével (ahogyan a szerző az előszóban hivatkozik is rá): a tételeket itt is szorosan követik a hozzá kapcsolódó locusok:

„*Futni*. Futtok, mikor senki nem kerget is. 3 Mos. 26:17,36 *Fut* az Istentelen, ha senki nem kergeti is. Péld. 2:1. Illyés *fut* Iézabel előtt. I Kir. 19:3,4. Nem a’ könnyű embereké a’ *futás*. Préd. 9.13. Vonj engemet, és te utánnad *futunk*. Enek. 1:4.”³⁶

Boros nagyjából 800 tételből álló konkordanciájában a nagyobb terjedelmű Ószövetségből végeredményben kevesebbet szót emelt ki, mint Körösi a rövidebb Újszövetségből. A nyomtatvány mise en page-a is eltér az előbbieken vizsgált debrecenieiktől. Landerer betűi kevésbé voltak kopottak és a sorok szedése is egyenesebb, szellősebb. A nyomtatvány kagylós, babér- és virágfüzérés díszai is egy frissebb ízlésvilágot tükröznek: a rokokóét.

Út a teljes konkordanciához

Boros István mellett akadtak más folytatói is a Körösi által elkezdett munkának, melynek eredményeként végül 1788–1789 folyamán megjelent mind az Ó-, mind az Újszövetség kanonikus könyveire mutató *Magyar Concordántzia*.³⁷ Ahogyan a kétszínnyomású címlap, a sajtó alá rendező Szerencsi Nagy István³⁸ elő-

³⁵ Az Ó Testamentomra mutató tábla, 1786, A2 ív verzója, előszó.

³⁶ Uo. 63.

³⁷ *Magyar Concordántzia avagy az Ó és Új Testamentomra Múató Tábla, Mellyben az Ó és Új Testamentomi Írásokban meg-irt dolgok és nevezetes szók, sok helyeken egész mondásokkal-is az A-B-C-nek rendi szerént fel-találtatnak*. Írta nemzete’ javára Körösi Mihály Debretzeni Isputályi Prédikátor Most pedig az Ó Testamentomi részét az Auctornak tulajdon keze’ írásából, az Új Testamentomit a’ másod’ ízben ki-jött meg-jobbított nyomtatásból, mind a’ két Testamentomból ki-szedetett Articulusokkal meg-bővítésekkel, számtalan sok hibáknak meg-jobbításokkal, és igen sok új Articulusoknak hozzáadásokkal, azon egy A-B-Ce rendibe szerkeztetve, a’ maga költségén ki-adta SZERENCSEI NAGY István N. Győri Ref. Prédikátor, Győrben, Nyomtt(attatott) Streibig Jós’ef’ betűivel, 1788 [-1789!], Első darab A-I, [12], 586, [13]; Masodik darab K-V, 560, [12], 46, [2], 8o.

³⁸ Életére lásd: SZINNYEI 1980–1981, IX, 611–612.

szava és Szentmiklósi Timóteus második kötet végén olvasható írása alapján megállapíthatjuk, ennek kiadása nehézkesen haladt. Az előszóból megtudjuk, hogy Kőrösi Mihály nem csak az Új-, de utóbb az Ószövetségre mutató táblát is elkészítette. Erről Boros István valószínűleg nem tudott, mivel nem használta az ótestamentumi helymutató összeállításához. Kőrösi kézírata előbb a debreceni Kollégium könyvtárában, majd miután a Kollégiumi Tanács átküldette kiadásra, a városi nyomdában hevert. Weszprémi István³⁹ tollából a „Magyar Magazinban” megjelent hirdetésére⁴⁰ végül egy közelebbről meg nem nevezett pozsonyi nyomdász⁴¹ jelentkezett, aki vállalta a nyomtatást. Ehhez kérte, hogy két hibátlan kézíratos példányt⁴² küldjenek el, amit a 2. kiadásban (1773) is közreműködő Varjas János⁴³ kollégiumi professzor segítségével részben le is írtak a diákokkal. Ebben már néhány lap terjedelemben is annyi hibát találtak (ahogyan Kőrösi is megjegyezte: a locusok nagy száma miatt), hogy emiatt, valamint Varjas János 1786 júniusában bekövetkezett halála miatt félbemaradt a kiadás. Miután Weszpréminek sikerült a Varjas-hagyatékából visszaszereznie az eredeti kéziratot, újból hozzáfogott a kiadás megszervezéséhez. Szerencsi Nagy István győri lelkész saját költségén vállalta, hogy sajtó alá rendezi Kőrösi sokat hányódott művét. Bizonytalan volt a befektetés megtérülését illetően, ezért a számára már ismerős helyi nyomdász, Streibig József segítségével 1787. január 12-i keltezéssel kinyomtatott egy „Tudósítást”, amelyben előfizetőket kívánt toborozni vállalkozáshoz.⁴⁴ A bécsi *Magyar Kurir* irodalmi melléklapjában, a *Magyar Musáiban* jelent meg a híradás. Ebben még „négy Álphabetum”-ról írt, azaz négy betűre (és volumenre) osztva tervezte megjelentetni a később 2 kötetben (A–I, K–V) kiadott művet. Terjedelmét 100 árkusra becsülte, amelyből az előfizetők igénye szerint a szokásos nyomtatópapír mellett akár „régál, hollandiai, posta vagy közönséges író papirosra” is kész volt nyomtatni.

³⁹ Életére lásd: SZÁLLÁSI Árpád: *Weszprémi István (1723–1799) és kora*, Debrecen, Orvostudományi Egyetem, 1995. (A debreceni orvosképzés nagy alakjai, 6.)

⁴⁰ A Magyar Hírmondóban vagy az Ungarisches Magazinban.

⁴¹ Az 1780-as évek közepén több typographia is működött a városban. A legvalószínűbb, hogy Landerer János Mihály, Patzkó Ferenc Ágoston vagy Weber Simon volt az ajánlatot tevő üzletember. (ECSEDY Judit, V.: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*, Bp., Balassi, 1999, 215–219. és a *Magyarország Bibliographiája 1712–1860*. VI. nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1–5. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1712–1800 között megjelent nyomtatványokhoz, szerk. MARKOS Béla, Bp., OSZK, 1972, 378–449. alapján.)

⁴² Erre azért volt szükség, mert vagy két szedő dolgozott egyszerre a kötetben, vagy ami valószínűbb, hogy egy szedő és a nyomdai korrektor, aki a nyomtatás közben ott helyben korrigálta a szöveget.

⁴³ Életére lásd: SZINNYEI 1980–1981, XIV, 929–930.

⁴⁴ Szerencsi Nagytól 1785-ben *Az egy igaz istennek ama két fővebb tulajdonságokkal ... ékeskedő temploma*, 1788-ban az általa sajtó alá rendezett Kiss Gergely-ágenda jelent meg Streibignél, de tervezték Gyöngyösi István műveinek újrakiadását is. (SEGESVÁRY Viktor: *A Ráday könyvtár 18. századi története*, Hága, Mikes International, 2005, 130. A továbbiakban: SEGESVÁRY 2005.)

A példányok árát három kritérium szerint szabta meg: 2 rajnai forint 30 krajcárt fizettek a subscribensek, 2 rajnai forint 15 krajcárt az előfizetők, és 4 rajnai forintot fizetett mindenki más. Ezen túl 10 eladott után ígért a subscribálóknek egy példányt ingyen. 1787 januárjától áldozócsütörtökig (május 17.) négy hónapos határidőt szabott a jelentkezéshez.⁴⁵ Éppen a 18. század végén kezdett elterjedni, hogy a kötet megjelenését támogató személy (jómódú nemes, vagyonos polgár) szerepét átvették a Fülöp Géza által találóan „névtelen mecénásoknak” nevezett előfizetők.⁴⁶ Bevett szokássá vált, hogy a kiadó, csökkenteni akarván a meglehetősen szűk vásárlókörösség miatt az esetleges ráfizetési nyomtatásokat, folyóiratokban tette közzé a megjelentetni kívánt „Munkának czimjét, becsét, foglalatját az Írónak nevét, betűk’, papiros’, formatum nemét, árkusok’ számát.”⁴⁷ Az eredmény ezúttal elmaradt: a remélt 1000 helyett 50 előfizető sem akadt, Szerencsi vélekedése szerint a prenumerációkkal korábban történt visszaélések miatt. Ehhez képest a nyolcszázat is meghaladta a subscribensek száma, akik jelezték, hogy megjelenés esetén igényt tartanának a példányokra. Ebben segítségére volt több, közelebből meg nem nevezett református szuperintendens, esperes és lelkész, akik maguk is terjesztették egyházkerületükben, megyéjükben vagy ismerőseik között Szerencsi felhívását. Az előfizetők, a subscribensek és a segítő szándékú kollégák névsorát a kiadó a második kötet végére ígérte kinyomtatni, de ez valamiért elmaradt. Hasznos forrás lehetett volna például arra nézve is, hogy milyen arányban érdeklődtek a kiadvány iránt a lelkészi karból és a laikusok köréből. A korabeli piackutatás kedvezőtlen eredményében része lehetett annak is, hogy az első két kiadásból (1739, 1773) közkézen forgott 2500 példány és a Boros István által elkészített ószövetségi mutató (1786) segítségével már ekkor is teljesnek mondható bibliai konkordancia állt a lelkészi kar és az olvasókörösség rendelkezésére. Erről tanúskodik egy aranyozott gerincű, kopott bőrkötésű kolligátum is, melybe a 18. század végi tulajdonos egymás után köttette be Boros ótestamentumi és Kőrösi újtestamentumi mutató tábláját.⁴⁸

A *Magyar Concordántia* szerkesztése során Szerencsi az ószövetségi részhez Kőrösi eredeti kéziratát, az újszövetségihez pedig az 1773-as második, helyenként javított és bővített kiadást használta. Ezeket vetette össze „Büchner’ Német nyelven levő Concordantiájával”⁴⁹, és a nem egyező helyeket Büchner és a Biblia alapján javította és jelentősen ki is bővítette. Ezt követően a kézirat coccejánus-gyanús részeit kihúzta. Ehhez a mozzanathoz később még visszatérünk. Szerencsi a két

⁴⁵ *Magyar Musa* 1787. VIII. (január 27.) 60–64.

⁴⁶ FÜLÖP Géza, *A magyar olvasókörösség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Bp., Akadémiai K., 1978, 170–175. (Irodalomtörténeti könyvtár, 33.)

⁴⁷ TRATTNER János Tamás, Az előfizetésnek módja, neme, célja és haszna, *Tudományos Gyűjtemény* 1818, X, 109–115.

⁴⁸ A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára E 3254 jelzetű példánya.

⁴⁹ BÜCHNER, Gottfried: *Biblische Real und Verbal Hand-Concordanz oder exegetisch-homiletisches Lexicon*, Jena, Fickelscherr, 1740. Népszerűségére jellemző, hogy 1890-ben már 20. kiadása jelent meg.

Testamentum részeit alfabetikus rendbe fésülte össze, majd az újszövetségeket csillaggal jelölte a könnyebb megkülönböztetés végett:

„*Épület*. A' szép *épületekben* nintsen valóságos boldogság. Préd. 2:5-7. Úrnak haragja minden szép *épület* ellen. É'sa. 2:16. A' drága *épületekben* való Joákim' gyönyörüsége hijában-való vólt. Jér. 22:14.

* A' Templom' szép *épületét* mütogatják a' Tanítványok a' Kristusnak. Mát. 24:1. Márk. 13:1. Isten' *épülete* vagyunk. I Kór. 3:9. A' szent Gyülekezetben mindeneket *épületre* kell tselekedni. I Kór. 14:26. 2 Kór. 12:19. Éfés. 4:12. Minden beszédek a' hallgatóknak *épületekre* rendeltessenek. Éfés. 4:29. Anyaszentegyház Isten' *épülete*. Éfés. 2:21. Istennél való *épületünk* mennyben. 2 Kór. 5:1.”⁵⁰

A két kötet több mint 2100 címszavában a latin megfelelőket segítségül hívva különböztette meg a hasonló alakú szavakat. Így vált el egymástól a „Méh”-nél az apis és az uterus, a „Hó”-nál a nix és a mensis, a „Nap”-nál a sol és a dies. Ugyanakkor megkülönböztette az „Igazság” alatt a veritast a justitiától, és az „Új”-tól (novus) az „Ujj”-at (digitus). Míg Kőrösi az újszövetségi részben a lehető legrövidebb terjedelmű közlésre szorítkozott, addig a *Magyar Concordántziában* egy bibliai könyvből akár féltucatnyi összetartozó verset is végig idéztek a szerkesztők. Az „Anyaszentegyház” címszó 26 oldal terjedelmű! A szedés során ezúttal is gondot jelentett a locusokhoz kapcsolt részek és versek számának gyakori tévesztése, amelyet másodmagával korrektúrázva próbált meg kivédeni Szerencsi. Terveiben az is szerepelt, hogy a második kötet végére illeszt egy „Onomasticumot” a Bibliai nevek magyarázatával. Ez végül Perlaki Dávid⁵¹ komáromi esperesre, Szerencsi barátjára maradt.⁵²

A konkordancia egy Ráday Gedeonhoz írt levél tanúsága szerint 1787. augusztus 20-án már „prelum alatt” volt, vagyis hozzáfekttek a nyomtatásához. Összesen 2000 példányban készült el.⁵³ Szerencsi 1789. január 7-én⁵⁴ bekövetkezett halála nem hátráltatta jelentősen a második kötet előrehaladott munkálatait, mivel ekkor a Győrött Szerencsi Nagy István lelkészi hivatalát ideiglenesen elfoglaló

⁵⁰ *Magyar Concordántzia* 1788, I, 255–256.

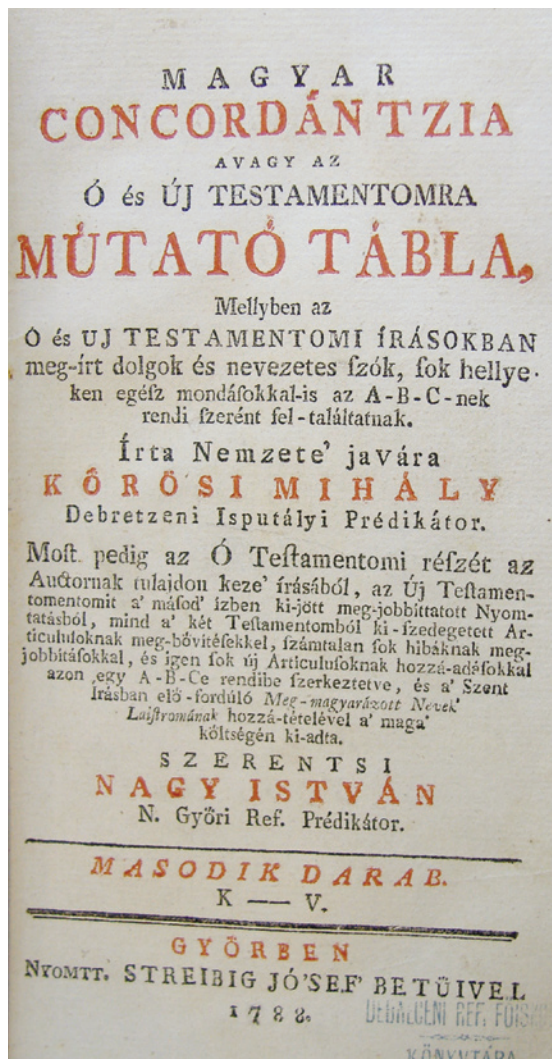
⁵¹ Életére lásd: ZOVÁNYI 1977, 468.

⁵² Az ó és új testamentom példás idegen nevezeteinek magyarázatja, melyet a meg-hólt ki-adónak még életében készített, annak kedves barátja Perlaki Dávid ur. (Lásd a második kötet végén, az újrakezdődő ívszámozással jelölt leveleken: 1–46. p.)

⁵³ KISS Áron: Szerencsi Nagy István két levele báró Ráday Gedeonhoz, *Figyelő* I. (1876) 182–184.

⁵⁴ SZINNYEI 1980–1981, IX, 611–612. ekkorra teszi elhalálózását, míg PATAKY László: *A győri református egyház története*, Bp., Győri Református Egyházközség, 1985, 179. szerint január 4-én hunyt el.

Szentmiklósi Timóteus⁵⁵ vette át a szerkesztői feladatokat. Feltehetően a nyomdász, Streibig József kérte fel Szentmiklósit, hogy a P betűtől a kötet végéig fejezze be a

szövegátdolgozását.⁵⁶ Ez a második kötet végén található írás szerint legkésőbb „Szent Jakab havának 3-dik napján” (azaz 1789. július 3-án) befejezte, mert ekkor már egy harmadik, az előző kettőhöz hasonló, kiegészítő kötet összeállításáról tudósította olvasóit.⁵⁷ Ezek alapján a második kötet megjelenése 1789-re datálható, és nem egy évvel korábbra, ahogyan az a címlapon és Petriknél⁵⁸ is olvasható. A félig kész második kötet nyomtatása 1788-ban elkezdődhetett az A1 ívvel, amelyen e kötet címlapja található.

Körösi munkájának folyamatos gyarapodása azzal járt együtt, hogy a könnyen és egyszerűen használható kis kalauz terjengős lexikonná dagadt. Mivel a debreceni nyomda főként nagy példányszámú és biztos piacra számító vallásos (énekeskönyvek, káték, kegyességi írások) és iskolai (abecedariumok, latin auktorok) kiadványokat jelentetett meg, a konkordancia kinyomtatása sem esett volna messze a város által megszabott kiadói profiltól. Körösi művének első két kiadása ugyanitt látott napvilágot. 1786

⁵⁵ Életére lásd: ZOVÁNYI 1977, 594. valamint PATAKY 1985, 179–180.

⁵⁶ „...mivelhogy a’ meg-hólt [Eskintet] Ki-Adó Úrnak halála után a’ Második Darabnak készítettése reám bízattott a’ P betűtől fogva, a’ hol ezen munka félben maradt...” (Szentmiklósi utószava a második kötet végén, lásd a II. függelékben).

⁵⁷ Uo. Elkészültére vagy megjelenésére jelenleg nincs adat.

⁵⁸ Magyarország Bibliographiája 1712–1860.: könyvészeti kimutatása a Magyarországon és hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak, összeáll. PETRIK Géza, Bp., Dobrowsky Ágost, 1890, II/1., 489.

októberében azonban meghalt Margitai, és ezután két évig az özvegye igazgatta a nyomdát, innentől kezdve pedig a korábbi szinthez képest is visszaesett a nyomda működése.⁵⁹ Weszprémi István tehát joggal remélhette, hogy a Streibig-műhely alkalmasabb a két kötetben 1200 oldalra menő munka kibocsátására, már csak azért is, mert Debrecenben ilyen terjedelemben egyáltalán nem nyomtattak Margitai idejében.⁶⁰

Kiadástörténeti szempontból érdemes felidézniük Szerencsinek az előszóhoz fűzött második megjegyzését, amelyben kifakadt a kiadónak és könyvárusoknak a magyar szerzőkkel szemben méltatlan bánásmódja miatt. A korabeli gyakorlat szerint a nyomdászok kikötötték, hogy a szerző bizonyos számú példányokat előre megvásároljon, és emellett jó előre kifizesse a nyomtatás költségeit. Sőt mi több, esetenként a szerzőnek szállítandó példányokon túl a tipográfusok maguknak is kinyomtattak néhány száz példányt, amit a könyvkötőkkel és kereskedőkkel fennálló kapcsolataikat kihasználva a szerzőt megelőzve dobtak piacra, és így az auktor a rajta maradt példányok miatt jelentős veszteséget könyvelhetett el. Szerencsi ezzel állította szembe a külföldi példát, ahol a kiadó már honorálta az író.⁶¹ Magyarországon csak az 1820-as évektől kezdett általánossá válni, hogy a kiadók honoráriumot fizesse.⁶²

Szerencsi a *Magyar Concordántzia* ajánlását Iktári Bethlen Zsuzsannának és Széki Teleki Sámuelnek címezte: Bethlen Zsuzsannának „ama’ költséges szorgalmatossággal össze-szededetett, nagy ritkaságú, és számos Magyar Könyvekből álló Könyves Tárjában” helyezve el kész művét.⁶³ Fellapozva a Teleki Téka katalógusának harmadik kötetét, amely Teleki feleségének magyar könyvtárát tartalmazza, valóban megtaláljuk mindhárom kiadást.⁶⁴ Szerencsi 1780 és 1783 között Ráday (I.) Gedeon (1713–1792) unokáinak (Ráday (III.) Gedeon és (III.) Pál) nevelője és egyben pozsonyi ágense volt. Nemcsak a legújabb aukciókról és editiókról számolt be Rádayhoz írott leveleiben, hanem kapcsolatot tartott fenn a gróf által támogatott könyvek kiadása miatt Landererrel is.⁶⁵ A Rádayakat a családi mellett számos gazdasági-közéleti és nem utolsósorban könyves szálak fűzték a

⁵⁹ CSÜRÖSFerenc: *A debreceni városi nyomda története 1561-1911*, Debrecen, Városi Nyomda, [1911], 195–203.

⁶⁰ BENDA-IRINYI1961, 350–357. alapján.

⁶¹ *Magyar Concordántzia* 1788, I., [6-7.]

⁶² FÜLÖPGÉza 1978, 264–265.

⁶³ Bethlen Zsuzsánna 1200 kötetes gyűjteménye, amely a legnagyobb volt a korabeli erdélyi asszonyi könyvtárak között, a marosvásárhelyi Teleki Tékában a mai napig kézbe vehető. (CSANAK Dóra, F.: Könyvgyűjtő asszonyok a XVIII. században. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, 135–147.)

⁶⁴ *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék, Pars tertia, scriptores rerum Hungaricarum et Transilvanicarum complexa, cum catalogo librorum Hungaric. conjugis desideratissimae Susannae com. Bethlen de Iktár*, Wien, Anton Pichler, 1811, 332. Az összeíró tévesen nyolcadrétnek tüntette fel az 1739-es és 1773-as első két kiadást, pedig azok tizenkettedrét alakúak.

⁶⁵ SEGESVÁRY2005, 34–40.

Teleki famíliához, így kerülhetett kapcsolatba Szerencsi Nagy István a kor másik nagy gyűjtőjével, Teleki Sámuellel és annak szintén bibliofil hajlamú feleségével. Meglepő ugyanakkor, hogy a Ráday Gyűjteményben hiába keresnénk az 1788-as kiadást.⁶⁶ Szerencsi halála után Streibig József bizonyára nem küldött tiszteletpéldányt az elhunyt szerkesztő egykori munkaadójának, Ráday Gedeonnak, és valamilyen okból Ráday sem tartotta fontosnak beszerezni a frissen megjelent konkordanciát – holott a Szerencsivel folytatott levelezésből értesült róla.

A coccejánus kézirat kritikája

Figyelemre méltó pontja volt Szerencsi szerkesztői munkájának, hogy az ótestamentumi rész kéziratának coccejánus részleteit korrigálta. Így vallott erről az előszóban: „A’ mennyire tsak lehetett, kivált a’ B. betűtől fogva, az úgy nevezett Cocceanismust, mellyel a’ Munka vádoltatott ki-törölttem, tsak úgy iktatván-bé azok helyett a’ Szent Írás-béli mondásokat, mint a’ Bibliában elő-fordúlnak.”⁶⁷ Az eredeti kézirat hiányában⁶⁸ sajnos ma már nem tudjuk összevetni, hogy milyen részeket hagyott el abból Szerencsi Nagy István. Kőrösi Johann Koch (Coccejus)⁶⁹ bibliamagyarázati módszerét szem előtt tartva állíthatta össze a konkordanciát. Szerinte a Szentírás szavait legpontosabban magával a Szentírással lehet megmagyarázni, amely teljes egészében a Szentlélek szellemében fogant, így egyik szava sem lehet ellenkező értelmű a másikkal. A nehezebb locusokat a könnyebb részekkel tette érthetőbbé, de mindig csak a hit alapjára épülő magyarázatokat használt. A bibliai könyvek közös alapjának tekintette Jézus Krisztust, aki már az Ószövetségben is jelen volt, ezért „az új-szövetség tartalma már az ó-szövetségben benne foglaltatik (...) Már amabban megtalálhatók ennek előképei (typus)”.⁷⁰

Coccejus frigyteológiai rendszerének⁷¹ egyik elemét mégis megtaláljuk a műben. A bibliai próféciákat egységesnek és egymással harmóniában lévőnek tekintve kiolvasta belőlük az egyházban végbemenő történeket Krisztus királyságának eljöveteleig, majd ezeket (Fiorei Joachim, Ludovicus Crocius vagy Jacobus Brocardus nyomán) hét korszakra osztotta. Az első korszak Krisztus Fel-emelkedésétől a Jeruzsálemi templom pusztulásáig tartott, a második magában

⁶⁶ Borvölgyi Györgyi által közölt adat, segítségét ezúton is köszönöm.

⁶⁷ *Magyar Concordántia*, 1788, I. Az előljáró beszéd harmadik levelének rectóján.

⁶⁸ Amelyet pedig a nyomdászok részére több példányban is lemásoltak. Ezek a másolatok valószínűleg makulatúraként végezhetők, a könyvkötők előszeretettel használtak ilyen feleslegessé vált papírlapokat a kötések tábláinak megerősítésére.

⁶⁹ Johannes Coccejus életére lásd: ZOVÁNYI Jenő: *A coccejanizmus története: tanulmány a protestáns theologia múltjából*, Bp., Hornyánszky, 1890, 20–59. A továbbiakban: Zoványi 1890.

⁷⁰ Uo. 28–35.

⁷¹ Bővebben: ZOVÁNYI 1890, 35–42. valamint ASSELT, Willem Jan van: *The Federal Theology of Johannes Coccejus (1603–1669)*, Leiden, Boston, Köln, Brill, 2001, (Studies in the History of Christian Thought, 100.)

foglalta a zsidók szenvedését a római császárok alatt, a harmadik Nagy Konstantintól a 14. századig húzódott.⁷² A negyedik korszak szerint a bálványimádás, az Antikrisztus korszaka: a pápaságé, amely üldözi az igazi hívőket. Az ötödikben, a reformáció kezdetétől az augsburgi békéig, az egyház kiszabadult a babiloni fogságból. A hatodik, az Antikrisztustól megtisztult és világosan különvált egyház korszaka bizonytalan ideig, a hetedik korszak kezdetéig tartott, amelyet Coccejus az 1667-es évre várt. A hetediket a Krisztussal való egyesülés, az egyház eretnek vagy téves dogmáktól való megtisztulása, valamint a zsidók és muszlimok megtérésének korszakának tekintette. Coccejus olyan szenvedélyesen hitt a rendszerben, hogy minden, a Szentírásban fellelhető hetes számot összekapcsolt vele.⁷³ A *Magyar Concordántzia* első kötetének lelegején, a már idézett „Anyaszentegyház” szócikkben, az ószövetségi egyház locusokkal kísért története után szintén megtaláljuk az újszövetségi egyház történetének hét korszakra osztását. A római számokkal jelölt hét szakaszban Kőrösi ugyanezen jellemzők alapján gyűjtötte össze az odatartozó ószövetségi helyeket. Rövid bevezetőkkel jelezte is a korszakok kezdetét jelentő egyháztörténeti határköveket:

„I. SZAKASZ. Mennybe menetele után a’ Kristus ki-töltötte a’ Szent Lélek’ ajándékát az *Anyaszentegyházra*. É’sa. 44: 2-4. Jóel 2: 28-32.” vagy „IV. SZAKASZ. Idővel ismét el-hajlottak a’ Keresztyének az ő első jóságoktól, helyt adván a’ képeknek tiszteleteknek, és némelly babonás tzeremóniáknak. Hó’s. 10:1.”⁷⁴

Itt szeretnénk utalni Szerencsi Nagy István előljáró beszédének negyedik (****) lábjegyzetére: „Mihelyt három árkos a’ Munkából ki-nyomtatattott, mustra gyanánt le-küldöttem vólt Debreczenbe és S[áros] Patakra a’ végre, hogy látnák az ezt óhajtok mitsoda formában és móddal nyomtatódnék.”⁷⁵ Vagyis az A betűs szócikkek egy részét tartalmazó első néhány ívfüzet – mivel a címlap, az előszó és az ajánlás általában csak a nyomtatás végén, külön ívszámozással⁷⁶ hagyta el a sajtót – a reklámozás szándéka mellett véleményezésre küldte a legtekintélyesebb református szellemi központokba. Az ottani professzorok és lelkészek több észrevételt is tehettek, ám a lábjegyzet folytatásában Szerencsi csak a címszavak megválasztását említi. Kifogásolhatták emellett a küldött mustra coccejánus eszmeiségét is, minek hatására Szerencsi a még szedés előtt álló kéziratban a B-től kezdődően kihúzta Coccejus szellemének nyomait. Ezt a szerkesztői munka közben is megtehetette, mivel a nyomdakész szöveg a nyomtatással párhuzamosan haladva, néhány ívenként, rohamtempóban készült. 1786 második felében kaphatta meg Kőrösi kéziratát Debrecenből, és 1788. Pünkösöd havának (május) 10-én már az első

⁷² ZOVÁNYI 1890, 32. szerint mindössze III. Bonifác pápáig, azaz a 7. század elejéig.

⁷³ ASSELT Willem Jan van: *Structural Elements in the Eschatology of Johannes Coccejus*, Calvin Theological Journal 34 (1999), 76–104.

⁷⁴ *Magyar Concordántzia*, 1788, I, 39–65.

⁷⁵ A teljes előszót lásd a tanulmány végén a függelékben.

⁷⁶ *Magyar Concordántzia*, 1788, I,)(1 -)(4-ig terjedő ívek.

kötethez írt előljáró beszédet keltezte a szerkesztő. Ellenben a már kinyomtatott kezdő árkusokon valószínűleg nem történtek meg ugyanezen módosítások, és nem szedték újra a szöveget. Mivel Szerencsi kénytelen volt saját költségén megjeleníteni a konkordanciát, nyilván nem akart sem visszatetszést kelteni, sem azt, hogy a nyakán maradjanak a könyvek.

Érdeemes felidézniünk Bod Péter négy évtizeddel korábban megjelent *Szent Irás' értelmére vezérő magyar leksikon*ának néhány részletét is.⁷⁷ Az olvasóhoz intézett előljáró beszédében Bod nem óvakodik megnevezni forrásait: „Hogy itt a' Természeti dolgoktól vett Lelki Ertelmeket magam Fejétől nem költöttem; hanem azokat vagy az Irásban szóló Szent Lélek nyilván ki-mutatván, én követtem. Vagy amaz Isten félő bölts Tanítóknak, kik egész életeket a' Szent Irások' vizsgálásokban töltötték-el, a' minémüek Coccejus János, Gürtler Miklos, Honert János, Vitranga Campegius, több hasonlókkal, bölts Irásaikból, 's rész szerént élő Nyelvel való Tanításból vettem: mellyeket Szent Irásbeli Helyekkel mindenüt meg-erősítettem.” A hozzá írott versében Borosnyai Nagy Zsigmond enyedi professzor pedig egyenesen „Tudós 's Nagy Coccejus János”-ról áradozik, aki „mint olajos lámpás, és világos fáklya” tűnik fel magyarázataival. Nem talált kivetnivalót az említett forrásokban és a mű szemléletében a kinyomtatást engedélyező, sőt „igen jóvalló” Deáki Filep Józseferdélyi püspök *Approbatio*jában. Sőt megállapította, hogy az nem ellenkezik „az Apostolok' Tudományával, Helvetica Confessioval, és a' Palatina Catechésissel.”⁷⁸ Míg Erdélyben nyíltan megszólalhattak Coccejus exegetikai módszerének hívei, addig Debrecenben a nyomda alkalmatlansága mellett talán éppen emiatt nem jelenhetett meg már korábban egy komplett bibliai kézikönyv. Nem tudjuk pontosan, mikor fejezte be Körösi a konkordancia ószövetségi részét, de feltehetően legkésőbb 1770-ig elkészült vele. 1788-ban Szerencsi arról tudósította olvasóit, hogy „nagy időktől fogva mind ekkoráig kéz-írásban” a nyomdában hevert.⁷⁹ Az sem kizárt, hogy Körösi munkája már az 1740-es évektől készen állt a nyomtatásra.

Körösi életrajzánál már cáfoltuk, hogy ő maga Roëll tanítványa lett volna, de annak több művéről és előadásáról készült kézirat volt a tulajdonában. A coccejánizmus iránti érdeklődésére ez is utal. Szerencsi *Az Uj Testamentomra mutato tábla* második, 1773-as kiadásának végén található az ószövetségi-újszövetségi párhuzamot példázó két, egyébként viszonylag kis terjedelmű kiegészítést is elhagyott. Az irányzat máig egyetlen összefoglaló művét megalkotó Zoványi Jenő szerint az 1730-as évekre lezárult a harc az irányzat ellenzői és hívei

⁷⁷ BOD Péter: *Szent Irás' értelmére vezérő magyar leksikon, mellyben a' Szent Irásban elő-fordulo példázások, (typusok) es ábrázolások (emblemak) lelki értelmek szerént rövideden ki-világosítatnak; sok dolgok a' 'sido régiségekből ki-magyaráztatnak*, Kolozsvár, Pataki József, 1746.

⁷⁸ Uo. d3, e2 és d4 ívjelzésű levelek.

⁷⁹ *Magyar Concordántia*, 1788, I. Az előljáró beszéd első levelének versője.

között.⁸⁰ Viszont a fenti példa azt bizonyítja, hogy a 17. század közepén kialakult mozgalom körül még a 18. század végén is folyhattak viták.

* * *

Szerencsi Nagy István az 1787-es Magyar Musában így vélekedett a hazai konkordanciahasználatról: „...mivel a’ két M[agyar] Hazában, nemhogy Anyai nyelvünkön, lévő egész *Concordantia*, vagy a’ sz. *Bibliára* való *Mutató Tábla* volna, de még a’ Deák *Concordantiák* is oly ritkák, hogy tizedik Prédikátornális alig találhatni, holott e’ nélkül az Isten’ beszédét vizsgálni és tanítani akaró egy Papis el-nem lehet, és az Írás-tudó egyéb akármi állapotban lévő embereknek is hasznos és szükséges könyv lenne.” Érdemes megvizsgálni, hogyan módosult ez a kép a *Magyar Concordántzia* megjelenése utáni évtizedekben. Fennmaradt a beregi egyházmegyében 1805-ben tartott vizsgálat eredménye, amely során az egyházmegyei iskolamesterek könyvtárait vették ellenőrzés alá. Ebből az irat-együttesből 24 rektori könyvtárat ismerhetünk meg összesen 894 tétellel, melyek nagysága 12 tételtől 110 tételig változik. Valamilyen formátumú Bibliája minden rektornak volt, emellett találunk a jegyzékeken hét, Kőrösi Mihályhoz köthető konkordanciát is. Ebből 5 az Újtestamentumra mutató tábla valamelyik kiadása, 1 példány Boros István Ótestamentumra mutató táblája, és egy alkalommal összeírták a *Magyar Concordántzia* két kötetét is.⁸¹ Szerencsi elmarasztaló jellemzése után két évtizeddel nagyjából minden harmadik iskolamesternek volt valamilyen (többnyire újszövetségi) konkordanciája, de még mindig túlnyomó többségben voltak, akik nem használtak ilyen segédkönyveket.

Kőrösi magyar nyelvű újszövetségi konkordanciája 270 éve jelent meg, rá fél évszázadra pedig munkája nyomán elkészült az egész Szentírásra mutató kézikönyv. Jellemző, hogy milyen közegben keletkezett a mű: a helvét hitvallású közösségekben a Biblia hitéleti és dogmatikai forrásként elsődleges szerepet játszott. A Szentírás naponkénti tanulmányozására ösztönzés, a fennmaradt prédikációk és az ünnepi valamint a halotti beszédek Biblia-központúsága, a prédikátorok és tanítók által írásban és élőszóban előszeretettel használt népnyelv mind kálvinista közegbe predestinálták a munkát. A szerkesztők célja az emlékezet kisegítése mellett kifejezetten az olvasó hitben való megerősítése volt: „a’ mindenekre elégséges Isten pedig tselekedje, hogy ezen együgyű munkám által az ő ditsősége elébb mozdíttassék; mindnyájan pedig, a’ Hitnek és az Isten Fiának esméretének nagyobb egységére el-juthassunk.”⁸²

⁸⁰ ZOVÁNYI 1890, 173–175.

⁸¹ OLÁH Róbert: A beregi iskolamesterek olvasmányai a 18–19. század fordulóján. In: *A Magyar Könyvszemle és a Mokka-r Egyesület füzetei* 2. Bp., Argumentum, 2009. Megjelenés alatt.

⁸² *Az Ó Testamentumra mutató tábla*, 1786, Boros István előszava az A3 ív verzóján.

FÜGGELÉK

Mivel az alábbi előszavak — túlmutatva a *Magyar Concordántia* keretein — számos olvasás-, nyomdászati- és művelődéstörténeti adatot tartalmaznak, indokoltnak látjuk közzétételüket. A szövegek közlése betűhíven történik, meghagyva a sajtóhibákat. A két pont között vesszővel szedett magánhangzókat következetesen hosszú ékezzettel írtuk át.

[I.]

Szerencsi Nagy István előszava a *Magyar Concordántia* első kötetéből.

AZ ÉRDEMES KÖZÖNSÉGHEZ INTÉZETT

ELŐL-JÁRÓ BESZÉDE

A' KI-ADÓNAK

KEGYES OLVASÓ!

Az a' kötelesség, melly szerént a' jól érdemlettekhez tartozunk háládatosoknak lenni, és ha egyébbel nem lehet, avagy tsak jó emlékezettel az ő velünk való jó-téteményeket meg-köszönni, arra ösztönözött engemet, hogy az É[rdemes] Olvasóknak tudtokra adjam: *Kinek lehet ezen nagy hasznú Munkának írását köszönni? Miért jöhetett ez elébb világ eleibe? Most ki által és mi módon szolgálhattunk ezzel az É[rdemes] Közönségnek? És végre, (ha ugyan ez-is emlékezetet érdemel) én magam részéről mit vittem légyen végbe e' körül, és ennek világ eleibe való botsáthatásában?*

Ennek Auctora vólt ama' b[oldog] e[mlékezetű] Néhai T[ekintetes] Kőrösi Mihály, ki a' Debretzeni szépen virágzó Kollégyiomban Deákká lett vala 1721-dik esztendőben, holott-is tanulását dítséretesen el-végezván, ottan gyűjtött szép tudománya' öregbítése végett el-ment vala a' Belgyiomi Akadémiákra-is. Onnan hazájába vissza-térván, elébb ugyan egy jó darab ideig a' Debretzeni R[eformata] Ispotályban viselt Papi hívatalt; de itt való Szent Szolgálatját, valami Stola felett való tzivódás miatt el-hagyni kényszerítettván (*)⁸³ lett Nádudvari Prédikátorrá, és a' Debretzeni Tractusnak Seniorává. A' jó vénséget el-érvén le-tette a' Prédikatori

⁸³ (*) Erről bővebben fogunk emlékezni a' *Magyar Áthéné*-hez adandó Tóldalékunkban, mellyet szándékozunk világ eleibe botsítani, mihelyt ennek a' Munkának *Második Darambja* (!) a' Sajtót el-hagyja.

(Szerencsi valóban gyűjtött kiegészítő adatokat Bod Péter *Magyar Athénas*ához. Lásd: Szinnyei 1980–1981, IX, 612. valamint újabban: SZILÁGYI Ferenc: „Athenas Redivivus”: a Magyar Athenas 1787-re tervezett, bővített új kiadásáról. In: UŐ: „Az ész világa mellett...”: tanulmányok a magyar felvilágosodás irodalmáról, Bp., Mundus, 1998, 34–40. (Mundus – új irodalom 6.))

Hívatalt, es [!] nyúgodalomban élt Debretzenben életének végéig. Gyermekei nem lévén azok helyett maga után hagyta kéz-írásokban tudós elméjének sok szép szüleményeit, azok között ezt az *Ó és Új Testamentomra Mútató Táblát*-is. Ennek az Ó Testamentomra való része elébb ugyan a' Nemes Debretzeni Kollégium' Bibliothékájában, az után az ott lévő *É[rdemes]* Consistórium által onnan ki-vétettétvén és a' Tipográphába által-küldetvén, nagy időtől fogva mind ekkoráig kéz-írásban ott hevert. Mostani világ eleibe való terjedhetését pedig lehet köszönni ama' Tudós Munkáiról és egyéb sok érdemeiről méltán el-híresedett, köz jóra született, és arra fáradságtalanul-is törekedő, a' nagy Tudomány mellett a' Valláshoz buzgó kegyességű Úrnak Tekintetes Doktor *Veszprémi István* Uramnak *N[emes]* Debretzen Városa' Érdemes Fisikusának.⁸⁴ Látván tudnillik ez az Érdemes Úr ennek nagy hasznú voltát, igyekezett régtől fogva ennek köz haszonra lehető botsáthatásában, és más módot akkor nem találhatván, egy némű némű Tudósítást iktatott-be a' *Magyar Magazinba*, megkínálván abban a' Tipografusokat ennek a' magok költségeken a' magok hasznokra léjendő ki-nyomtatásával. Találkozott is Posenban egy Könyv-nyomtató és Könyv-áros, a' ki a' Kéz-írásból fel-küldetett egy néhány árkos mustrából a' Munkának hasznos vóltáról meg-győztetvén, a' Könyvnek ki-nyomtatását fel-vállalni kész vólt, de olyan fel-tétel alatt, Óh fájdalom! Hogy az egész Munka kétszer tisztán és hiba nélkül íratatnék-le, és úgy küldetnék kezéhez. (**)⁸⁵ Más mód tsak ugyan nem lehetvén e' Munkának ki-nyomtatathatásában, ebben-is kívánt a' *T[ekintetes]* Doktor Úr a' Könyv-nyomtató kívánságának eleget tenni, és Néhai Tiszteletes Professor *Varjas János* Uram segítségével által a' Kollégium-béli Deákokkal le-íratni próbálgatta: de minthogy a' Szent Írás-béli helyeknek számtalan citálásokban sok hibák tsúsztanak-bé tsak egy-hénány árkosokba-is, kedve szerént nem eshetvén a' Munkának tisztán való le-íratása, ekkor félben maradt. Azomban pedig meg-halálozván *N[agy]* *T[iszteletű]*

⁸⁴ (Csanádi) Wessprémi István a város tisztiorvosa volt.

⁸⁵ (**) E' vólt mind ekkoráig a' két Magyar Hazában lakó könyv-nyomtatóknak, mind az Érdemes Magyar Tudósokat mind a' Tudományt meg-tsúfoló nevetségés szemtelen kívánságok, hogy holott más Nemzetek között az Íróknak munkájok gazdagon meg-szokott a' Bibliopóláktól [*könyvárús*] és Tipographusoktól jutalmaztatni; ellenben mi közöttünk nagy jó-téteménynek tartják ők azt, ha az Auctortól magától kétszer tisztán le-íratott leg-jobb Munkának-is a' magok költségeken való ki-nyomtatását olly feltétel alatt fel-vállalják, hogy az Auctor ne tartozzék egynehány száz exemplárokat [*példány*] folyó árokon magokhoz váltani, 's erről őket bizonyossá tenni, hogy már az ő nyomtatásra tett költségek lefizettetvén a' nállok hátra maradt rész mind tsupa nyereség fog-lenni. Sőt ennek felette ez a' bódogtalanságok-is vólt az *É[rdemes]* *M[agyar]* Íróknak, hogy a' kik valamelly Munkát a' magok költségeken a' magok hasznokra nyomtatattak, a' Tipographusok a' Contractusok [*szerződés*] ellen-is, az önnön magok számokra meg-meg-annyi számú exemplárokat vagy néha többet-is nyomtatnak, hogy sem az Auctor számára, és nekik a' Bibliopólákkal 's Compactorokkal [*könyvkötő*] esmeretségek lévén elébb bé-töltötték a' Hazát a' Munkával, hogy sem az Auctor valamit el-adhatott volna a' maga sok költségibe 's fáradságába került Munkájából. E' vólt mind eddig leg-nagyob akadály a' Tudományoknak gyarapodásában! E' vólt oka hogy sok tudós Kéz-írások bors takaróvá és molyok' eledelivé lettek!

Professot [sic!] *Varjas János* Uram-is, az által adatott eredeti Kéz-írás az ő Kegyelme' írási 's könyvei között maradott mind addig, míg onnan kikerítvén, és egy-néhány ízben nékem küldött érdemes Levelei által engem' meg-szöllítván a' T[*ekintetes*] Doktor Úr, kért, hogy ennek ki-nyomtatásában találék valami módot. Találtam-is Isten segedelmével, ezt tudniillik, hogy a' magam költségemen és vigyázásom alatt ki-nyomtatassam. Közölvén e' dolgot az itt való Érdemes Tiphograpussal *Streibig Jó'sef* Urammal velem és az É[*rdemes*] Közönséggel azt az emberséget tselekedte, hogy harmad-fél ezer fél árkosból álló Tudósítást ingyen nyomtatna a' végre, hogy az É[*rdemes*] Közönséggel szándékomat közölhetvén, olly nagy summa pénzt a' mennyi illy sok árkosból álló Könyvnek ki-nyomtatására fel-menne, ne kotzkáztatnék. Próbát tettem vala azért 1787-dik esztendőben Januariusnak 12-dik napján előre-botsátott Tudósításomban, hogy kiknek tetszenék segítséggel lenni ennek a' hasznos Munkának világ eleibe való botsáthatásában előre való fizetéssel (*praenumeratio*val) vagy bár tsak subscriptióval, hogy mind arról bizonyos lehetnék, hogy mind erre téjendő költségemet el-nem vesztém, mind pedig azt-is megtudhatnám, hány exemplárokat bátorokodjam nyomtatatni. Az előre való fizetés volna leg-jobb és bátorságosabb mód az e' féle dologban; de mivel az Érdemes Közönség már ez előtt az azzal vissza-élőktől (***)⁸⁶ egyhénány ízben meg-tsalattatott, 's e' miatt annak hitele éppen el-veszett; nem tsudálkozom hogy a' midőn ezernél-is többet reménylenék tsak ötven sem találatott. A' Subscribenseknek számok, kik magokat előre jelentették tsak ugyan 800. egy-néhányra ment, bízván azért Isten után azoknak jó-szívűségekben, ígéretemnek tökéletesen tejendő tellyesítésében 's a' Könyvnek hasznos voltában, jó Istenem' segedelmével már ennek első Darabját világ eleibe-is botsátottam. Méltán panaszkodhatnám sokaknak hidegségek ellen, a' kik tőlem meg-kerestetvén ezen jóra való igyekezetemben Tisztek szerént hasznos eszközök lehettenek volna; de akár írigységből akár tunyaságból, ha akadékok nem voltak-is, de hasznos eszközök sem kívántak lenni. Ezeknek meg-érdemlett jutalmokat a' tőlünk ki-adatandó M[*agyar*] *Athénében* meg-fogjuk fizetni, a' mint szintén meg-érdemik. A' mikor ellenben nem hagyjuk feledékenységre menni azon jó-szívű 's indulatú Fő Tisztelendő Superintendens és Tiszteletes Senior és már Érdemes T[*iszteletes*] Uraknak ebben tett szolgálatjokat, a' kik amazokkal együtt különös nyomtatott Levéllel tőlem meg-kerestetvén, jó igyekezetemet a' magok' Diaecesisekben [tartomány, itt: egyházkerület vagy egyházmegye] currentálták

⁸⁶ (***) Illyenek p[*éldának*] o[*káért*] azok, a' kik a'szagos húst jó lével adják-fel, hitvánság árújoknak meg-vételére az Érdemes Közönséget ki-keresett Kalmári (*Laudat mercator, quas vult obtrudere merces*) - - meg-dítsérés módjával unszolván, erszényét-is üresítik, reménységét-is meg-tsalják. Illyen az-is a' ki régi hánt vetett mismás rajta sült exemplárjait (elegyítvén tsak ugyan néha néha egy újabbskát-is közikbe) *praenumeratio*-képpen [előjegyzéssel] szokta az É[*rdemes*] Közönségre reá-tolni, 's még-is azomban nem szégyenli az iránt való érdemeit ottan ottan dobra üttetni.

[*segítették*], és a Második Darab végén meg-nevezendő 800. egy-néhány magokat előre jelentőket hozzám hűségesen el-küldötték.

A' mellyeket pedig én ezen Munka körül véghez-vittem im' ezek: (1.) A' Kéz-írást össze-vetvén a' *Büchner* ' Német nyelven lévő *Concordantiájával*, a' hol a' citatiók az ott valókkal meg-nem egyeztek, 's e' miatt előttem gyanúsokká lettek, a' Bibliában fel-kerestem 's meg-jobbítottam. (2.) A' mik az előttem lévő Kéz-írásból ki-maradtak vólt amabból ki-pótoltam, úgy hogy néhol a' pótalék két annyinál-is többre ment, mint a' mennyi azon egy Articulusról a' Kéz-írásban vólt. (3.) Igen sok új Articulusokat iktattam-bé, a' mellyeket a' N[*éhai*] Auktor talám a' Munkát rövidíteni akarván ki-hagyott vólt. (4.) A' mennyire tsak lehetett, kivált a' B. betűtől fogva, az úgy nevezett *Cocceanismust*, mellyel a' Munka vádoltatott ki-töröltem, tsak úgy iktatván-bé azok helyett a' Szent Írás-béli mondásokat, mint a' Bibliában elő-fordúlnak. (5.) Az Új Testamentomra Mutató Táblát a' Debreczeni második nyomtatás szerént, (meg-jobbítván az ebbe bé-tsúszott hibákat-is) azon egy Á-B-C-e rendiben hozzá-tettem, a' régi Articulusokat-is sokkal pótolván és sok újabb Articulusokkal szaporítván. Meg-külömböztettem pedig az Ó Testamentom-béliektől ezeket illyen (*) tsillagotskával, azért, hogy midőn az Olvasó valamely szóllás formáját keres, és tudja hogy mellyik Testamentomban fordul-elő, ne kellessék a' miatt az egész Articulust el-olvasni, hanem tsak azt a' részét a' mellyben tudja vagy gondolja azon dolgot lenni. (6.) Hogy sok nyomtatás-béli hibák, kivált a' Részeknek és Verseknek citatiójokban ne esnének, arra szorgalmatosan vigyáztam, nem hittem tsak a' magam szememnek, hanem mindenkor másod magammal olvastam vagy olvastattam össze a' Kéz-írást a' nyomtatással, és azután újra szorgalmatosan meg-visgálván a' Betű-szedőnek hibáit úgy hánytam-ki. Mind ennyi vigyázó szorgalmatosság mellett-is minden hibát el-távoztatni egy illyen többnyire számokból álló Munkában tsak nem el-kerülhetetlen; ezért-is reménylem, hogy az *É[rdemes]* Olvasók midnen aprólékos hibátskát véteklől nem fognak tulajdonítani. Szándékozom Isten segedelme velem lévén az *Második Darabnak* végéhez egy *Onomasticumot*-is ragasztani, mellyben a' Bibliában elő-forduló nevek A-B-C-e rendi szerént meg-magyaráztatnak. Az én kérésem pedig az *É[rdemes]* Olvasókhoz ez, hogy ha vagy valami Articulusoknak ki-maradását, (****)⁸⁷ vagy akárminémű hibákat e' Könyvben tapasztalnak, jegyezzék-fel szorgalmatosan, és adják tudtomra, mikor ennek még valaha más *Editioja* fogna lenni, akkor azokat bé-iktatjuk 's meg-jobbítjuk. Ennél többre most az én terhes Hívatalom és környöl-állásaim miatt nem mehettem, végyed jó néven azért

⁸⁷ (****) Mihelyt három árkos a' Munkából ki-nyomtatott, mustra gyanánt le-küldöttem vólt Debreczenbe és *S[áros]* Patakra a' végre, hogy látnák az ezt óhajtok mitsoda formában és móddal nyomtatódnék. Jelentetett nekem tsak hamar, hogy az *Artic[ulus]* Áron és az *Artic[ulus]* Állatnak Új-Testamentom-béli része ki-maradott. De koránt sem, mert az *Áron* az Ó Testamentomi Articulusban az *Ár*-ban fordúlván-elő, ez Új Testamentomi része-is oda tétetett: az *Állat* pedig ezen Articulusokra osztott fel: *Élő-Állat*, *Lelkes-Állat*, *Szárnyas-Állat*, *Teremtetett-Állat* (!), *p[éldának] o[káért]* Lásd az *Élő-Állat* alatt.

É[rdemes] Olvasó ezt-is, és jó igyekezetemnek kedvezz. Légy jó egészségben. Írám Győrött Pünköszt Havának 10-dik napján. 1788-dik esztendőben.

Sz[erentsi] N[agy] I[stván] Gy[őri] R[eformátus] P[prédikátor]

[II.]

Szentmiklósi Timóteus utószava a *Magyar Concordántzia* második kötetéből.

Érdemes Kegyes Olvasó!

Ha ez a' munka most leg-először nyomtatódván, minden hiba és fogyatkozás nélkül jött volna-ki; az igen ritka, és talám példa nélkül való dolog lett volna, a' mint ezt az Első Darabban írt Elöl-járó Beszédében meg-esmérte maga a' Néhai T[iszteletes] Kiadó Úr. Annak-okáért igen szükséges dolgot kíván az, a' ki még ezen két Darab mellé egy olyan harmadik Darabot kíván, a' mellyben az ezekből ki-maradott Szók és Nevek azon egy A B C rendje szerént meg-íratnak, melly szerént e' két darab íratott. Mert hogy igen sok Szók és Nevek maradtak-ki ezen MUTATÓ TÁBLÁBÓL, azt én magam-is ugyan eléggé tapasztaltam, vizsgálván mindenik Darabot, mivelhogy a' meg-hólt T[iszteletes] Ki-Adó Úrnak halála után a' Második Darabnak készítettése reám bízattatott a' P betűtől fogva, a' hol ezen munka félben maradt; de tapasztalni fogják magok-is az Érdemes Olvasók, hogy ezen MUTATÓ TÁBLA szerént nem minden dologra találunk a' Szent Írásban. Már a' mint jelentettem ennek oka a' többek között az, mert akármelly munka-is nem egyszeri ki-adásra éri-el a' tökéletességet; de másik oka, a' többek között az, mert akármelly munka-is nem egyszeri ki-adásra éri-el a' tökéletességet; de másik oka a' mellyre nézve sem a' meg-bóldogult T[iszteletes] Ki-Adó Úr, sem pedig én nem bátorkodtam bővebben ki-terjeszkedni az Új Ártikulusoknak bé-iktatásában, e' volt, mert a' prénumerátzió szerént való árra a' könyvnek meg-változott volna, a' melly sok Előfizetőt (Praenumernst) el-idegenített volna, kivált míg ennek szükséges, hasznos és helyes volta mindenek előtt esméretessé lett. Mert hogy ez nagy hasznú könyv légyen (ha nem tökéletes-is) tudják azok a' kik ezzel élnek házaiknál.

Erre nézve, ha az eddig volt Érdemes Prénumeráns (Elő-fizető) Uraknak egyezéseket látnám ebben; ugyan ezen Harmadik Darabot magamra vállalnám a' munkának tökéletesedéséért; vagy ha valaki más magára vállalná ezen dolgot örömet, kívánván szolgálni a' Közönségnek; én igen örömet által-engedem, és méltónak ítélem azt az egész Érdemes Közönségnek dítséretére. Írám Győrben, Szent Jakab Havának 3-dik napján, 1789-dik esztend[őben].

Szent-Miklósi Timótheus

A' N[agy] Győri Ref[ormata] Ekkle'siának Prédikátora.

Oláh Róbert *Kőrösi Mihály konkordanciája*

RÓBERT OLÁH

A Concordance to the Hungarian Bible by Michael Kőrösi

The New Testament part of the Biblical Concordance by dean of the Debrecen tractus (classis) Michael Kőrösi was first published in 1739. The second corrected edition appeared in 1773. Based on his manuscript the work's Old Testament part was prepared for the press by Stephan Boros in 1786. Another independent edition of the same manuscript has been produced by the preacher of the Győr congregation Stephan Szerencsi Nagy. He also enlarged the second edition (1773) of the New Testament part entitled Magyar Concordántzia [Hungarian Concordance]. After his death this work was finished by Timothy Szentmiklósi in 1789.

The present research detected and corrected earlier data. So the extreme personalities as well as difficulties in the process of editing those days are presented along with the influence of coccejanism, i. e. the school of Johannes Koch (Coccejus) the 17th century dutch theologian.